

EGYSZERŰ FORMÁK

Két korszak, két szobor, két szobrász

1.

Ez év május elsején gyerekeimmel igyekeztem a Városligetbe, hogy részt vegyünk az alternatívok Anarchista Majálisán, néhány punk zenekar társaságában. A tetthely felé tartva el kellett haladnunk a Múcsarnok épülete előtt, ahol meglepődve láttam, hogy a főbejárat-tól balra Bocz Gyula, jobbra pedig Bencsik István egy-egy szobra, a *Spirál*, illetve a *Genézis*-sorozat egyik darabja áll. Mondtam a fiúknak, hogy lám, milyen érdekes, mindkét szobrász pécsi, és mindkettejüket személyesen is ismertem, Bocz Gyulát futólag, Bencsiket elég közről. Hogy a szobrok mit kerestek ott, érthetőnek tűnt: egyrészt a maguk jogán, hiszen a monumentális kőszobrászat, azon belül a konzervatív modernség két kiemelkedő darabjáról van szó. De érthető volt ideológiai megfontolásokból is, hiszen Bocz Gyula legfőbb apológétája a szakrális-rituális beszédrenden alapuló kultúrkritika ismert képviselője, a Magyar Művészeti Akadémia egyik alapító tagja, Czákó Gábor író. Bencsik a rendszerváltás után a konzervatív jobboldalon helyét kereső és megfelelő szobrászművész, a testület megalapításától kezdődően ugyancsak az MMA tagja. Ami a szobrokat illeti, jelentős munkák, de talán mégse véletlen, hogy az állami művészeti akadémia által birtokba vett Múcsarnok lépcsője mellett helyezkednek el manapság. Egyébként a szituáció mintha jellemezné is a testület szakmai tudathasadását: *elöl* (az „utcafronton”) két rangos műalkotás, *hátsul* viszont (a „hátsó udvarban”), eléggé elrejtve, a kaposvári egyetem lovasakadémiája által adományozott, stílusát tekintve folklórt és neoprimitív esztétikai vizionálást vegyítő székykapu áll. (E sorrend persze még megfordulhat.)

Később jutott csak eszembe, hogy mindkét szobrászról írtam a *Jelenkor*-ban, sőt, Bocz Gyuláról írt esszém volt életem első *Jelenkor*-publikációja, valamint én írtam Bencsik halála után a művész egyik nekrológját.

1993-ban Csuha István bízott meg a Bocz-esszé megírásával. Miért gondolt éppen rám, akinek néhány jobb-rosszabb filmkritikája jelent meg addig, valamint egyetlen szakmai publikációja valami alkalmazott nyelvészeti folyóiratban, rejtély. Talán Ágoston Zoltán ötlete volt. Csuha attól kezdve sokat foglalkozott velem a maga egyszerre inspiráló és biztató, ugyanakkor szigorú módján; ő faragott belőlem kritikust, próbálva lehántani irományaimról a rám eléggé jellemző tudálékoskodást. A Bocz-esszé megírása sok érdekes tanulsággal szolgált – túlmenően azon, hogy menet közben kiderült, sajnos nem sok affinitással rendelkezem Bocz Gyula munkássága iránt.

2.

Pedig nagy lelkesedéssel fogtam hozzá. Szijártó Zsolt barátommal elhatároztuk, hogy meglátogatjuk az akkor Hosszúhetényben, nagyapja régi házában élő Bocz Gyulát. Senki sem figyelmeztetett arra, hogy Bocz akkor már aligha volt olyan állapotban, hogy használható interjút adjon bárkinek is, beszélgetni is alig sikerült vele, de megért egy próbál-

kozást. Nem volt a szavak embere, azt tudtam előre, mert felhívták rá a figyelmet a róla készült portrék és kritikák. Ma szinte kuriózumnak hat, de nem volt telefonja, így nem tudtuk előre jelezni a tervezett látogatást, csak úgy beállítottunk hozzá. Tipikus parasztház, elől szoba-konyha, hátul istálló, pajta, ólak; minden tárva-nyitva. Némi figyelemfelhívó kopogtatás és zajongás után bementük az épületbe, ahol megtaláltuk a mélyen alvó mestert, akit se szóval, se rázogatóssal nem sikerült felébreszteniünk, így hát, azzal a gondolattal, hogy később visszajövünk, megkerestük a kocsmát. Néhány sör után visszamentünk Boczhoz, akit ébren találtunk akkor már. A készülő cikk hírét közönnyel fogadta, pár nehezen érthető mondatot mormogott csupán. Hátravezetett minket az udvarba, ahol egy fa alatt néhány befejezetlen munka állt. „Faszányos kis műterem” – mondta, így, szó szerint (soha nem fogom elfelejteni), és nem tűnt úgy, hogy további közölnivalója lenne számunkra. Kezet fogtunk, elköszöntünk, és magára hagytuk a szobrászlegendát.

3.

Kiderült, hogy Bocz regényhős is; Czákó Gábor + (értsd: *Plusz*) című kisregénye – a szobrász nevét *Arczra* változtatva – feldolgozta a meglehetősen terebélyes Bocz-legendát. Mind Czákó könyve, mind Bocz recepciója fontos tanulságokkal szolgált. Részben felhívta a figyelmet arra, hogy még a nonfiguratív szobrászat is milyen könnyen ideologikus kisajátítás célpontjává válhat, másrészt elgondolkodtatott afelett, hogy egy művész kultusza – hiszen Czákó regénye egyértelműen kultikus szöveg volt! – vajon segíti-e, avagy

gátolja művei interpretációját. Azért is megragadott ez, a kultusz kérdése, mert akkoriban nagy érdeklődéssel forgattam Dávidházi Péter mesterművét, a magyar Shakespeare-kultuszról írott monográfiáját. Mindenesetre azt írtam 1993-ban:

„A csend, a szavak hiánya, a kérdésekre válaszként érkező sokatmondó hallgatás a természet érintetlenségének szükségszerű velejárója. Bocz Gyula itt úgy jelenik meg, mint egy fecsegő, felesleges szavakkal túlterhelt világban az autentikus hallgatás képviselője. Tud valamit, valami igen lényegeset – ami részben életbölcsség, részben művészetfilozófia –, ám ez a tudás nem verbalizálható. Czakó Gábor *Plusz* című kulcsregényében a következőket írja: »Arcz [Bocz megfelelője Czakó művében] nem magyarázott: általában nem szívesen beszélt, ezért némelyek bugyutának tartották, ettől aztán még ritkábban szólt.« E hallgatás ellenpontjaként Czakó regényében a figyelem és az érzékelés kivételes intenzitása jelenik meg: »lehetetlennek tartotta, hogy a tanárnőre vagy a földrajzkönyv dilettáns ábrájára figyeljen, annyira lekötötte a könyv papírjának szerves textúrája. Ha ebből feleltetik vagy a különböző radírok ízéből és állagából, az osztályon áthullámzó szagokból, a tanteremben barátkozó fényekből-árnyékokból, ő lett volna a legjobb tanuló Várad tanügyének történelmében.« Ez a felfogás természetesen a Bocz műveihez való viszony alakítására is kihat. A szavak hiányának párhuzamaként kínálkozik szobrainak redukáltsága, a formák egyszerűsége, ami ugyancsak ellenáll az értelmezésnek. Éppen ezért e szobrok fogadtatásában nagy szerepet kap az elméletellenesség, amely váltig a teóriától mentes befogadás és műértés helyes voltát hangsúlyozza”.

Czakó regényét – mely egyébként ugyancsak egyszerre alkalmaz modernségkritikát és az avantgárdot idéző műfogásokat – nem nevezném remekműnek, de jól átgondolt és érdekesítő olvasmány. Megalapozta azt a beszédrendet, melynek nyomán Bocz Gyula

életműve mind a konzervatív modernség, mind a némiképpen a szélsőjobb felé tájékozódó konzervatív forradalmiság számára mércévé válhat – sőt, vált. Őstehetség, szélsőséges önfejűség, az urbánus locsogást megvető természet, civilizációkritika, nyers fizikai erő, megszállottság.

4.

A hol végletesen naivnak, szinte már idiótának látszó, hol valamiféle ósparaszi ravasz-sággal, hol pedig misztikus bölcsességgel felruházott Arcz a történet abszolút (morális-szakmai) viszonyítási pontja. Hozzá képest lepleződnek le a tehetségtelenek, a képmutatók, az ostobák, a karrierlovagok, a bürokraták, a rongyemberek, a Kádár-korszak ügyeskedői. A kádárizmust a fogyasztói szocializmus évtizedeinek szokás tekinteni, de bűvópataként ott csordogált a korszak diskurzusaiban a fogyasztás (jellemzően értelmi-ségi körökből kiinduló) bírálata is. Czakó könyve ehhez csatlakozik: Arcznak nem kell a szép ház, az autó, a rendes ruha, a dollár, a márka, a forint, nem kellene neki Budapest hívságai – csak bort akar, faragni való követ, nyugalmat és pinát. Most újraolvastam a regényt, és egyre inkább ellenszenves vonásai kerekedtek felül: antiintellektualizmusa, erőszakossága, primitív szexizmusa. Mindezt Czakó fanyalgó iróniába csomagolja; ezen írónia éle csak azokat kíméli, akik feltétlenül elfogadják Arcz zsenialitását (amit a regény kinyilatkoztat), és minden eszközzel támogatják őt.

Létezik Czakó könyvének a fentieknél pozitívabb értelmezése is; Keresztesi József írt róla elemző méltatást a *Holmi* hasábjain. Amellett érvel, hogy a regény világnézeti és irodalmi-esztétikai rétegei ügyesen egymásba szervesülnek, és hogy a szöveg nem világnézeti brosúra, hanem érvényes irodalmi műalkotás: „Czakó könyve mint művészregény többek között azért bizonyul olyan provokatívna, mert egyszerre tartja érvényben a műalkotás esztétikai autonómiáját és metafizikai heteronómiáját”.

Keresztesi szerint a három főszereplő (valamennyien szobrászok): Arcz, Oroszlán, illetve Gönczi sorsában és világnézetében három paradigma bontakozik ki. Arcz a megalkuvásra képtelen őstehetség, a Nyugatra vetődött Oroszlán a nemzetközi karriert építő sikeres művész; eltérő életútjuktól függetlenül mindketten tehetségesek és elhivatottak. Arcz példaszerűnek szánt portréja hitelesnek mondható; léteznek ilyen alkatú művészek és életpályák. Oroszlán regénybeli helye problematikusabb, ugyanis ő Arcz nyugati luxuskörülmények között élő művészi megfelelője, magasról tesz a Rendszerre (miként Arcz a szocialistára, ő a kapitalistára) és az intézményes elvárásokra. Mégis ömlik hozzá a pénz, egyrészt, mert szert tett egy menedzserre (Czakó persze nem így hívja, de most így mondanánk), másrészt, mert a regény logikája azt követeli, hogy *legyen* egy Arczhoz hasonló intranzigens figura a kapitalista viszonyok között is, hogy ott kint mutassa meg: nem adja el magát, pénzügyi és egyéb sikerei kizárólag túlradó tehetségéből fakadnak. Mindeközben Oroszlán is következetesen játssza Arcz nonkonformista szereprepertoárját, csak kevésbé ellenszenvesen, kevesebb göggel és otrombasággal. A harmadik hős, Gönczi János pedig a két művész vallásos (értsd: katolikus) ellenpontja, aki spirituális, erkölcsi, vallási normái alapján hiteltelennek tartja barátai karrierjét, életútját. Gönczi a vallási stádium meghasonlott polgára, aki végül öngyilkos lesz karrierje és családi élete összeomlása után.

5.

Mikor Bocz és Bencsik szobrai nemrégiben egymás mellé helyezték, a két alkotó különbségeit és hasonlóságait tekintve talán nem is gondoltak célzatosságra, elég volt annyi, hogy mindkét művész – így vagy úgy, de – MMA-kompatibilis alkotó. Bocz Gyula ilyen-

ként való észlelését megalapozta (érdekes módon már 1982-ben!) Czákó Gábor fent említett regénye, Bencsik esetében pedig maga a mester gondoskodott erről: a rendszerváltástól kezdve végig az (akkor még) MDF-es művészvilágot, a Professzorok Batthyány Körét és az MMA szobrász-elitjét (Schrammel, Farkas, Kő, Melocco) tekintette saját közegének.

A Bencsik-nekrológra visszagondolva: nem osztottam se politikai vonzalmait, se esztétikai nézeteit – melyeken egyébként túlmutatva, azoknál sokkal rangosabb szobrokat készített. Akkor miért írtam róla mégis? Azt szerettem volna, hogy ne csak kollégák és a tanítványok írjanak róla, hanem egy kívülálló is. Szerettem régimódi udvariasságát, derűs humorát, vagány fellépését, lezser eleganciáját. Sok hátránnyal indult az ötvenes években (no meg egy Rákosi-portréval, amit el is küldött a diktátor hivatalába), de Boczcal ellentétben távol állt tőle a minden külső hatást lerázó vadember szerepe, mindig több és jobb akart lenni annál, mint amire indulása predestinálta, választékos beszédben, udvariasságban, művészetében, stílusban egyaránt. Nem szerettem indulatait, dühkitöréseit – ropantul indultatos természete volt –, amivel sokakat megbántott, de leginkább önmagának ártott csak. Jelentős és fontos szobrásznak tartottam, illetve tartom, aki viszont – némi képp Boczhoz hasonlóan – töredezett, a saját tehetsége alapján megjósolhatónál kevésbé kiteljesedett életművet hagyott ránk.

Szobraik, különösen a nagyharsányi szoborpark hol organikus, hol pedig holdbéli tájra emlékeztető miliójében született nagyléptékű munkák, olykor hasonlítottak is egymásra, noha aligha volt hasonló a mögöttük rejlő felfogás. Bencsik is idegenkedett az elméletieskedéstől, de szeretett gondolkodni; személyes emlékem, ahogyan forgatta például Heidegger *A műalkotás eredete* című munkáját, sőt, tanítványainak is ajánlotta ezt az írást. Sok mindent leszűrt művei számára az avantgárd „formalista” törekvéseiből is; Boczcal ellentétben szeretett művészetről, szépségről, funkcióról spekulálni, a maga tépelődő, sokszor önmagát se kímélő, néha darabos, a gondolkodás csendesebb folyamatát olykor indulatkitörésekkel megszakító módján. Még az is lehet – egy szobrász barátom, közeli tanítványa említette ezt –, hogy noha Bencsik soha nem élt külföldön, mégiscsak, valamiképpen, ő volt a regénybeli Arcz ellentétpárja, Oroszlán.

*

Nincs se poén, se különösebb tanulság. Talán annyi, hogy átrendeződtek a dolgok. A szobrok helye is átrendeződött. A *Spirál* eredetileg a nagyharsányi szoborpark egyik védjegye volt, ahol egységet alkotott mind Bocz kollégáinak munkáival, mind a Szársomlyóból kihasított régi kőbánya páratlan miliójével. Bencsik szobra Pécsen állt, a Tettye parkjában. Amit írok itt, nem az obligát, *miért visznek mindent Pestre?*-nyavalygás. Persze sajnálom is, hogy elvitték Bencsik remek szobrát, ami a szívemhez nőtt az évek során. Most, a Műcsarnok frontjának két oldalán úgy festenek, mint egy-egy őrszem, vagy inkább két intő jel, melyek a kisajátítás, a múlt és a jelen okkupációjának sivár következményeire figyelmeztetnek csupán.